

Major Themes of Thai Poetry in the Age of Globalization

Duangmon Chitchamnong

Ph.D.(Thai), Associate Professor,
Department of Thai, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Prince of Songkla University

Abstract

In the age of globalization, the expansion of capitalism and free monetary system, which are new forms of power of the economic superpowers, co-occurs with cultural colonization. At present, Thailand is facing more pressing problems than in the past, and the solutions seem to lie beyond her grasp. The country's educational management disregards the majority of the people and does not actually promote learning. However, there is hope that a person may, informally and unremittingly, pursue education throughout his life. Spiritual rejuvenation through the realization of the value of life is just as indispensable to coping with problems as is knowing what lies behind such problems.

Thai poetry of this era can be claimed to be the outputs of poets who foster social wisdom and impart their awarenesses of value and realization of problems. Its major themes include: 1) the value of Nature which nurtures life and shapes the perception of mankind, 2) the value of culture and virtue, particularly that of the rustic way of life, and 3) social awareness based on faith in the value of mankind. The poems under study share the same gist: an attempt to understand life and to shed light on the value of humanity on which the readers are invited to ponder.

Keywords : major themes, Thai poetry, globalization, value

แนวคิดสำคัญของกวีนิพนธ์ไทยในยุคโลกาภิวัตน์

ดวงมน จิตรจ่านงค์

อ.ด.(ภาษาไทย), รองศาสตราจารย์

ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ในยุคโลกาภิวัตน์ การแผ่ขยายของทุนนิยมและระบบการเงินเสรีซึ่งเป็นอำนาจในรูปแบบใหม่ของมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ก็ปรากฏขึ้นพร้อมๆ กับการครอบงำทางวัฒนธรรม ปัญหาของประเทศไทยดูเหมือนจะหนักกว่ายุคก่อนและยังขาดแม้กระทั่งความเข้าใจในหนทางแก้ไข การจัดการศึกษาที่ยทอดทิ้งคนส่วนใหญ่และไม่ได้เอื้อให้เกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามยังมีความหวังว่าบุคคลอาจมีการศึกษาอย่างไม่เป็นทางการอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต การฟื้นฟูจิตวิญญาณด้วยความเข้าใจในคุณค่าของชีวิตและสรรพสิ่งย่อมจำเป็นสำหรับการเผชิญปัญหาไม่น้อยกว่าความรู้เท่าทันในปัญหา

เมื่อได้พิจารณากวีนิพนธ์ในยุคนี้ นับได้ว่าเป็นผลงานที่บ่งชี้การเรียนรู้ของบุคคลผู้ปรับใช้ภูมิปัญญาของสังคมเพื่อสื่อสารความตระหนักในคุณค่าและปัญหา มีแนวคิดสำคัญประมวลได้ดังนี้คือ 1) คุณค่าของธรรมชาติที่เกื้อกูลชีวิตและการรับรู้ของมนุษย์ 2) คุณค่าของวัฒนธรรมและคุณธรรม โดยเฉพาะในรากฐานของวิถีชีวิตชนบท และ 3) ความสำนึกทางสังคมบนพื้นฐานความเชื่อมั่นในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ งานกวีนิพนธ์ที่นำมาศึกษามีลักษณะร่วมกันคือแสดงความพยายามที่จะเข้าใจชีวิตและส่องทางไปสู่คุณค่าของความเป็นมนุษย์ให้ผู้อื่นร่วมคิดด้วย

คำสำคัญ : แนวคิดสำคัญ, กวีนิพนธ์ไทย, โลกาภิวัตน์, คุณค่า

มายาโลกาภิวัตน์และทางออก

ก่อนประเทศไทยมาถึงช่วงเวลา "ฟองสบู่แตก" เราได้ยินคำพูดพร่ำว่าบ้านเมืองควรมุ่งไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อความมั่งคั่ง ดังนั้นเงินจึงกลายเป็นเป้าหมายชีวิตของเยาวชนที่เติบโตขึ้นมาท่ามกลางการแข่งขันอย่างเอาเป็นเอาตาย ความผันผวนของระบบอันซับซ้อนยิ่งทำให้ผู้คนที่ถูกชีวิตไว้กับวัตถุ มองข้ามคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เมื่ออัปจนก็คอยแต่หวังพึ่งปาฏิหาริย์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ของวิเศษ และผู้วิเศษ ในรูปต่างๆ รวมทั้งอัศวินขี่ม้าขาวซึ่งไม่เคยปรากฏตัว และเพราะไม่เคยเรียนรู้ที่จะดำรงอยู่โดยปราศจากวัตถุ การเข้าถึงและดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมความดีงามก็ดูจะไม่สำคัญ เมื่อเทียบกับปัญหาปากท้อง และข้ออ้างว่า "เพื่อ

ความอยู่รอด" นั่นคือที่มาของข้อสรุปว่ามนุษย์อ่อนแอทางจิตวิญญาณลงทุกวัน แม้ว่าโลกมาถึงจุดที่เรียกกันว่ายุคโลกาภิวัตน์ อันมีข้อมูลข่าวสารแพร่สะพัดจนดูเหมือนว่าการแสวงหาความรู้กระทำได้กว้างไกลไร้พรมแดน ระบบการเงินเสรีก็ดูจะให้โอกาสทุกประเทศอย่างเสมอภาคกันถ้วนหน้า แต่นั่นอาจจะเป็นเพียงมายา

ยุคโลกาภิวัตน์กำเนิดขึ้นเมื่อจบสิ้นยุคสงครามเย็น ซึ่งหมายความว่าสิ้นสุดการเผชิญหน้าระหว่างมหาอำนาจฝ่ายเสรีนิยมและคอมมิวนิสต์ ดูเหมือนเป็นยุคของสันติภาพและความเข้าใจกัน แต่ความเป็นจริงอาจตรงกันข้าม ดังกล่าวได้ว่า

"ลักษณะที่สำคัญของทิศทางใหม่ในช่วงโลกาภิวัตน์คือการเกิดขึ้นของระบบเงินเสรีไร้พรมแดน หรือสิ่งที่เรียกว่าระบบเศรษฐกิจการพนันและการสื่อสารไร้พรมแดน ในขณะที่เดียวกันระบบโลกได้ก้าวเข้าสู่ช่วงระยะวิกฤติใหญ่ (chaos) หรือจากระบบโลกที่มีระบบระเบียบแน่นอนสู่ยุคที่ไร้ระเบียบ" (ยุค ศรีอาริยะ, 2542 ก, 17)

ที่กล่าววาระบบเศรษฐกิจของโลกยุคนี้เป็นระบบเศรษฐกิจการพนัน อาจขยายความได้ว่าเป็นระบบที่เงินกลายเป็นสินค้าซึ่งรัฐไม่อาจควบคุมได้ ผู้ค้าเงินจึงสามารถเก็งกำไรค่าเงิน บั่นเงินหรือทำลายค่าเงินให้พลิกผันได้โดยเสรี นับเป็นการหาเงินที่ไม่ต้องอาศัยการผลิต จึงกล่าวได้ว่า ตลาดหุ้น "คือหัวใจของระบบทุนนิยมโลก" ซึ่งได้ "เปลี่ยนสภาพเป็นระบบเศรษฐกิจการพนันอย่างสมบูรณ์แบบ" (ยุค ศรีอาริยะ, 2542 ข, 40)

เบื้องหลังภาพพยายาแห่งโลกาภิวัตน์ก็คือประเทศกำลังพัฒนาและด้อยพัฒนากำลังตกเป็นเหยื่อประเทศพัฒนา ซึ่งมีอำนาจเหนือกว่าทั้ง "ทุน เทคโนโลยี การบริหารจัดการ และอิทธิพลทางการเมือง" จนต้องตกเป็นเมืองขึ้นหรือที่เรียกว่า "เสียเมือง" ในรูปแบบใหม่ที่สำคัญคือต้องยอมให้บริษัทข้ามชาติมีสิทธิเท่าเทียมกับเจ้าของประเทศ ต้องยอมยกเลิกการคุ้มครองธุรกิจภายในชาติ ตลอดจนไม่สามารถสกัดกั้นสินค้าที่เป็นพิษภัยและมอมเมา รวมทั้งสิ่งบันเทิงอย่างที่เราเรียกว่า "วัฒนธรรมน้ำเมา" (กมล กมลตระกูล, 2541, 15-16)

"การครอบโลก" จึงดูเหมือนเป็นชื่อที่มีความหมายตรงที่สุดกับสิ่งที่ปรากฏขึ้นจริงในยุค "globalization" ซ้ำเป็นการครอบที่ทำลายศิลปวัฒนธรรมรวมทั้งภูมิปัญญาของชาติและท้องถิ่น การทำลายนี้ยังเป็นวงจรที่ "เพิ่มความเป็นทาสทางเศรษฐกิจ" จึงกล่าวได้ว่าเรากำลัง "ติดกับดักทางวัฒนธรรมไปพร้อมๆ กับการติด 'กับดัก' ทางเศรษฐกิจด้วย" (กมล กมลตระกูล, 2541, 16-17)

ดูเหมือนว่าชนชั้นนำในสังคมไทยยังจับต้นชนปลายไม่ถูกว่าจะแก้ปัญหายังไงเพราะ "ขาด 'กรอบคิด' ที่ถูกต้องในการวิเคราะห์เหตุปัจจัยของปัญหา" (กมล กมลตระกูล, 2541, 8) และก็หาได้ละเว้นการฉ้อราษฎร์บังหลวงในวงราชการและการเมืองไม่ สิ่งปงชั่วร้ายสังคมไทยมีความอ่อนแอก็คือภาวะตัวใครตัวมันและการเอาตัวรอด เพราะรัฐไม่เคยไว้วางใจให้สังคมมีอำนาจจัดการ

และต่อรองใดๆ ไม่ว่าจะทรัพยากรหรือการปกครองท้องถิ่น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2541, 6)

เมื่อพิจารณาทางคุณภาพชีวิตในระดับลึกซึ่งเห็นชัดว่าระบบการจัดการศึกษาของเรายิ่งหันเหเข้าสู่การทอดทิ้งคนส่วนใหญ่ พ่อแม่ผู้ปกครองก็หวังจะให้เด็กยืนอยู่เหนือคนอื่น จึงพยายามรักษาระบบ "แพ็คคอตออก" เอาไว้ ดังจะเห็นได้จากกรณีข้อขัดแย้งในการขอข้อมูล การสอบเข้าโรงเรียนสาธิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ น่าสนใจว่าก่อนหน้านี้ไม่นานนักก็มีนักเรียน นักศึกษาหลายรายฆ่าตัวตาย เพราะทนรับความล้มเหลวทางการเรียนไม่ได้ กล่าวได้ว่า "ปัญหาเรื่องความเป็นธรรมและความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาย่อมไม่อาจจัดการให้สำเร็จลุล่วงไปได้ภายใต้โครงสร้างการศึกษาที่เป็นอยู่" (เสนห์ จามริก, 2537, 56) เนื่องจากมุ่งกันแต่เพียง "การผลิตกำลังคนสนองความต้องการของภาคเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่" (เสนห์ จามริก, 2537, 7) ทางออกของปัญหานอกจากการศึกษาให้รู้เท่าทันระบบอันซับซ้อนของโลกที่ผันผวนอย่างรวดเร็วแล้ว จึงต้องประกอบด้วย ความพยายามที่จะเรียนรู้เพื่อการฟื้นฟูทางจิตวิญญาณ ดังที่บรรพบุรุษได้เคยกระทำมาแล้ว ดังโคลงบทหนึ่งของนิราศนรินทร์ กล่าวสดุดีพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นว่า "บังอบายเบิกฟ้า ผีกพื้นใจเมือง" ปัญหาก็คือ ศักยภาพมนุษย์ผู้มีมรดกทางปัญญาอันสร้างและเสริมขึ้นมาใหม่โดยไม่ยอมพ่ายแพ้ต่อความสูญเสียดังกล่าว ยังคงดำรงอยู่มากน้อยเพียงใดในยุคของเรา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคำนึงว่าความตื่นตันที่จะตามกระแสโลกอาจนำมาซึ่งความถดถอยของการศึกษาภายในตัวตนจนมิได้คำนึงว่า "การสวนทางกันระหว่างความรู้ความสามารถในการควบคุมพิชิตธรรมชาติแวดล้อมกับความรู้ความสามารถที่จะควบคุมพิชิตธรรมชาติมนุษย์เอง.....เป็นจุดวิกฤติที่มีอันตรายยิ่งนัก" (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2536, 90) เราอาจต้องร่วมกันคิดอย่างจริงจังว่าจะช่วยกันแก้ปัญหาด้วยการรักษาสิ่งใดไว้และปรับเปลี่ยนหรือขจัดสิ่งใดออกไปจากวิถีชีวิตของปัจจุบัน

ดังนั้นการศึกษาที่พึงประสงค์จึงไม่ได้หมายความว่าเฉพาะการศึกษาในระบบหรือการศึกษาที่เป็นทางการเท่านั้น ดังที่มีแนวคิดว่าคุณคนควรเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างต่อเนื่อง โดยเข้าถึงองค์รวมของสรรพสิ่งในโลก

มากกว่าที่จะมุ่งศึกษาอย่างแยกส่วนจนกลายเป็นดาบอด
คล่าข้างไปในที่สุด

ความสำนึกที่จำเป็นในภาวะวิกฤตหลังพองสบู่แตก
ก็คือ การตื่นจากความหลงผิดว่าตัวเลขความเจริญ
เติบโตทางเศรษฐกิจนั้นเป็นแก่นสาร จึงเริ่มมีข้อชี้แนะกัน
แม้ในบทความสั้น ๆ ของนิตยสารรายสัปดาห์ เช่น

"...หากพยายามตั้งสติให้มัน สิ่งที่จะได้กลับคืน
มาคือปัญญา ความรู้เท่าทัน เพื่อจะช่วยกันรื้อระบบที่
เอาประชาชนเป็นเหยื่อและปรับปรุงวิถีชีวิตที่ถูกครอบงำ
ด้วยความโลภตลอดมากันใหม่เสียที" (จันทนา พงทะเล,
2540, 46)

**บทบาทของวรรณศิลป์: การปลุกวิจารณ์ญาณของบุคคล
และสังคม**

"เรามองเห็นว่าวรรณคดีไทยเป็นชุมทรัพย์ทาง
ปัญญาที่เราจะเข้าไปขุดค้นเอาความแข็งแรงแรงในเชิง
จริยธรรมออกมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจให้แก่คนยุค
ใหม่ได้หรือไม่ ในท้ายที่สุดแล้ววรรณคดีก็คงจะมีใช้เป็น
แต่เพียง 'หนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี'..." (เจตนา
นาควัชร, 2532, 329)

คำถามข้างต้นนี้กระตุ้นให้คำนึงถึงคุณค่าทาง
ปัญญาของงานวรรณศิลป์ หากเราจะไม่จำกัดค่านิยาม
"วรรณคดี" แต่เพียงว่า "หนังสือที่ได้รับการยกย่องว่า
แต่งดี" ก็หมายความว่าเราจะเน้นเฉพาะกลวิธีการแต่งและ
การยกย่องซึ่งอาจผันแปรไปตามปัจจัยต่างๆ หาได้ไม่
คงต้องกล่าวว่า วรรณคดีหรือวรรณกรรมเป็นคำพ้อง
ความหมาย หมายถึงสิ่งสุนทรที่มีภาษาเป็นวัสดุอุปกรณ์
ของการสื่อสาร เป็นบทประพันธ์อันถือเป็นงานศิลปกรรม
มีอำนาจปลุกเร้าความคิดและอารมณ์ความรู้สึก บท
ประพันธ์ที่เรียกว่าวรรณคดีหรือวรรณกรรมจึงไม่ใช่
หนังสือเก่าเท่านั้น แต่เกิดขึ้นด้วยการสร้างสรรค์ และ
เป็นเครื่องสื่อสารของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัยตราบที่ยังมี
สังคมมนุษย์

มีคำถามว่าวรรณคดีสื่อสารอะไร ตอบสั้น ๆ ว่า
สื่อสารประสบการณ์ของมนุษย์ เนื้อหาของวรรณคดี
ได้แก่ ความคิดและอารมณ์อันเป็นประสบการณ์ร่วม
ระหว่างผู้สร้างและผู้รับ กลั่นกรองมาจากความรู้ความ
เข้าใจชีวิตในบริบททางสังคมของผู้แต่ง ความรู้ความ

เข้าใจต่อชีวิตที่กลั่นกรองและสร้างสรรค์โดยผู้แต่ง อาจ
มีคุณภาพในการกระตุ้นให้เกิดการขบคิดได้แตกต่างกัน
การขบคิดดังกล่าวนี้ก็รวมความทั้งการขบคิดปัญหา
เฉพาะหน้า เฉพาะยุคสมัย และปัญหาของมนุษย์ที่ไม่ขึ้น
อยู่กับกาลเวลาอีกด้วย

ในสมัยกรีกโบราณกวีนิพนธ์จัดเป็นคำเรียกแทน
วรรณคดี แต่นักคิด เช่น อริสโตเติลก็ได้กำหนดความ
เป็นกวีนิพนธ์ที่ตัวสื่อ คือภาษาหรือกลวิธีทางภาษาและ
รูปแบบที่เป็นร้อยกรองแต่อย่างใด หากมุ่งพิจารณา
เนื้อหาอันเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ที่สร้างผลทางอารมณ์
แก่ผู้รับ

ในวัฒนธรรมอินเดีย กวี เป็นศัพท์ภาษาสันสกฤต
หมายความว่าผู้รู้ ดังอธิบายได้ว่า

"ในภาษาสันสกฤต คำว่า 'กวี' เป็นคำนามที่
สร้างขึ้นจากธาตุ ฎ ซึ่งแปลว่า เปล่งเสียง เมื่อเป็น
คำนาม แปลว่า ผู้มีญาณทรรศนะ ผู้ฉลาดหลักแหลม ผู้รู้
ผู้เชี่ยวชาญ นักคิด นักปราชญ์ นักขับบทสวดสรรเสริญ
นักขับร้อง นักพยากรณ์ และฤๅษี" (ทัศนีย์ ลินสกุล,
2534, 17)

ด้วยเหตุนี้กวีก็คือผู้สื่อสารด้วยภาษาซึ่งเป็นนักคิด
และเป็นผู้รู้ ความเป็นผู้รู้ของกวีเกิดจากการประสาน
ความรู้ชีวิตและโลกเข้ากับความรู้ในการสื่อสาร คุณค่า
ของความรู้ชีวิตนี้เองทำให้อริสโตเติลแย้งเพลโตว่า กวี
มิใช่ผู้ห่างไกลจากความจริง แต่เป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการ
เรียนรู้อันยิ่งใหญ่ ด้วยการถ่ายแบบความจริง (ที่ตน
เล็งเห็น) ในปัจจุบันเมื่อมโนทัศน์เรื่องการถ่ายแบบได้
เลื่อนไป เราอาจกล่าวว่า กวี คือ ผู้ตีความชีวิต หรือ
บางครั้งอาจถึงขั้นวิพากษ์วิจารณ์ชีวิต

ในสังคมโบราณกวีนิพนธ์กับคิดศิลป์และนาฏศิลป์
เป็นสิ่งที่สร้างควบคู่กันเสมอ วรรณคดีไทยสมัยเก่าก็มี
เรื่องเล่าที่แต่งเพื่อขับสู้กันฟัง คือ บทเสภา เช่น เสภา
เรื่อง ขุนช้างขุนแผน นิทานคำกลอน หรือนิยายคำกลอน
เช่น กากี พระอภัยมณี และบทละคร เช่น อิเหนา สังข์ทอง
คาวี ฯลฯ งานเหล่านี้จัดเป็นเครื่อง "บำรุงใจ" เป็น
เครื่องหมายของความเจริญรุ่งเรือง ยุคสมัยที่ขาด
วรรณคดีหรือกวีนิพนธ์ที่ยิ่งใหญ่จึงเป็นยุคที่ต้องตั้งคำถาม
กันว่า "อดสูดูไชย กวีฤาแล้งแหล่งสยาม"

เส้นแบ่งของกวีนิพนธ์หรือวรรณคดีกับการสื่อสารด้วยภาษาในลักษณะอื่น เช่น ตำราหรือข่าว ก็คือความเป็นศิลปะ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่า ปฐม-สมุทโศภิตกา ซึ่งแต่งเป็นร้อยแก้ว ไม่ใช่วรรณคดี และไม่ใช่งานกวีนิพนธ์ เรื่องสามก๊ก ราชธาธิราช ก็เคยเรียกกันว่าหนังสืออ่านกวีนิพนธ์ เป็นต้น

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า นิยาย นิทาน และบทละครคือประเภทย่อยของกวีนิพนธ์

แต่เมื่อมีงานสองประเภทที่เรียกว่า นวนิยายและเรื่องสั้นเกิดขึ้น ก็มีข้อแบ่งแยกว่างานทั้งสองอย่างนี้ไม่ใช่กวีนิพนธ์ ทั้งนี้เพราะมีลักษณะเฉพาะที่ต่างออกไปเนื่องจากความเคลื่อนไหวทางวรรณคดีในตะวันตกที่เรียกว่า Realism และ Naturalism¹ แม้ว่านวนิยายพัฒนาขึ้นมาจากรูปแบบเรื่องเล่าที่ไม่ใช่เรื่องแต่ง เช่น จดหมาย หนังสือพิมพ์ บันทึกความทรงจำ หรือชีวประวัติ เป็นต้น (Wellek & Warren, 1970, 216) แต่ก็มีคุณค่ามากกว่าการบันทึกข้อเท็จจริง และก็ถือว่าเป็นเรื่องแต่ง (fiction) มีคำถามว่าการสิ้นสุดของนิยายแบบเก่าหมายความว่ากวีนิพนธ์ได้ถึงจุดจบแล้วหรือไฉนความจริงก็คือความเป็นกวีนิพนธ์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับขนาดความสั้นยาวของบทประพันธ์ และไม่ได้ขึ้นอยู่กับแบบแผนการแต่ง อันเป็นรูปแบบเฉพาะ งานที่แต่งเป็นร้อยแก้วก็อาจจัดเป็นกวีนิพนธ์ได้ถ้ามีคุณสมบัติของกวีนิพนธ์ ดังที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (2514, 33) ทรงกล่าวไว้ว่า

"...กวีนิพนธ์โดยมากแต่งเป็นคำร้อยกรอง verse คือคำที่ผูกขึ้นตามฉันทลักษณ์ แต่คำร้อยกรองเป็นเพียงเครื่องประกอบของกวีนิพนธ์เท่านั้น หาใช่แก่นสารของกวีนิพนธ์ไม่ และกวีนิพนธ์ที่เป็นคำร้อยแก้ว prose ก็มีเหมือนกัน ลักษณะของกวีนิพนธ์อยู่ที่แสดงความรู้สึกนึกคิดอย่างซาบซึ้งให้สะเทือนใจ ฉะนั้นกวีนิพนธ์จึงเป็นการประพันธ์ยอดเยี่ยมในวรรณคดี..."

ที่ว่าคำร้อยกรองไม่ใช่แก่นสารของกวีนิพนธ์หมายความว่า ร้อยกรองเป็นวิธีการหรือเครื่องมือที่จะนำ

เอาแก่นสารของกวีนิพนธ์ออกมาสื่อให้ประจักษ์แก่ผู้รับแต่อะไรคือแก่นสารของกวีนิพนธ์ ตอบได้ว่าแก่นสารของกวีนิพนธ์คือความหมายหรือสารที่มีพลังอันจะกระทบต่ออารมณ์ผู้รับ เป็นพลังที่เข้มข้นและให้ผลอย่างลึกซึ้งดังกล่าวได้ว่า

"..กวีนิพนธ์เป็นการใช้คำให้สื่อสารความชัดเจนหรือความรู้ลึกลับนึกคิดของผู้ประพันธ์ให้ได้ผลอย่างประณีตละเอียดสุขุมและลึกซึ้งที่สุด...กวีนิพนธ์เป็นรูปยอดเยี่ยมของวรรณคดี และวรรณศิลป์ชนิดอื่นนอกจากกวีนิพนธ์ก็ย่อมอาศัยหลักอย่างเดียวกันกับกวีนิพนธ์..." (กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, 2514, 66)

"หลักอย่างเดียวกันกับกวีนิพนธ์" ที่สำคัญสำหรับวรรณศิลป์ชนิดอื่นด้วยดังกล่าวข้างต้น ก็คือการสื่อสารให้ผู้รับรู้ลึกซาบซึ้งหรือเกิดความรัตรึงตรึงใจนั่นเอง เพียงแต่ว่ากวีนิพนธ์มีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับวรรณศิลป์ชนิดอื่น

ปฏิเสธไม่ได้ว่านวนิยายและเรื่องสั้นมีคุณค่าทางอารมณ์ในลักษณะเฉพาะต่างจากงานสมัยก่อน แต่นวนิยายที่ยิ่งใหญ่ก็มีความเข้มข้นทางอารมณ์ไม่น้อยไปกว่านิยาย ในยุคปัจจุบัน กวีนิพนธ์ในรูปแบบใหม่ได้เกิดขึ้นคือ งานที่แต่งด้วยร้อยกรองหรือกลอนไร้สัมผัสขนาดสั้นและนำมารวมพิมพ์เป็นเล่มโดยอาจมีการจัดสรรและจัดเป็นหมวดหมู่ตามกลุ่มความคิด หากแยกกวีนิพนธ์จากนวนิยายและเรื่องสั้นตามขนบวรรณคดีในปัจจุบัน คงกล่าวได้ว่ากวีนิพนธ์ต่างจากงานเหล่านี้ตรงที่ไม่มีโครงเรื่องและตัวละคร แน่นนอนว่ากวีนิพนธ์ในความหมายนี้ไม่ตรงกับความหมายในสมัยโบราณที่เคยใช้กันมา

สิ่งที่น่าสนใจก็คือการที่กวีนิพนธ์ยังไม่ตายก็หมายความว่า คนยุคใหม่ยังต้องการเสพงานเขียนที่มุ่งความลึกซึ้งและเข้มข้น ที่อาจปลุกเร้าอารมณ์และความคิดไม่น้อยกว่ายุคก่อน ไม่ว่าจะการสื่อสารจะแพร่สะพัดไปเพียงไร หรือกล่าวให้ตรงว่ายิ่งการสื่อสารแพร่สะพัดเพียงไร วิจารณ์ญาณของผู้ส่งสารและผู้รับสารก็ยิ่งสำคัญ

¹ หมายถึง งานที่มุ่งแสดงความจริงตามที่ปรากฏอยู่จริง โดยไม่พยายามปรุงแต่ง โดยเฉพาะอย่างหลังมักเป็นงานที่แสดง
ความเลวร้ายของชีวิต

เพียงนั้น และความอ่อนไหวทางอารมณ์ที่จะรับรู้และเข้าใจความรู้สึกของตนเองและผู้อื่นก็ยิ่งต้องรักษาไว้ไม่ให้เสื่อมถอยไป ทั้งต้องสร้างเสริมให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น

สิ่งที่เราจะได้รับจากวรรณศิลป์จึงมิใช่เพียงแต่ภาพสะท้อนของสังคมอย่างภาพถ่าย ที่แม้จะกล่าวว่าเที่ยงตรงต่อความเป็นจริงเพียงไร ก็ยังถูกกำกับเลือกเฟ้นด้วยมุมมองของมนุษย์ ไม่ว่าจะด้วยผลประโยชน์หรือไม่ ผู้รับที่มีวิจารณ์ญาณย่อมคาดหวังว่า สายตาอันเฉียบคมของผู้สร้างงานวรรณศิลป์ ผู้มีหัวใจอ่อนอ่อนต่อสุขทุกข์ของเพื่อนมนุษย์จะชักนำให้เราพร้อมสังเกตเรียนรู้ความผิดพลาดและอ่อนด้อยของความเป็นมนุษย์และสภาวะของสังคม ไม่น้อยไปกว่าคุณสมบัติและศักยภาพอันจะนำเราไปสู่ทางรอดและความไพบุลย์

แนวคิดสำคัญของกวีนิพนธ์ไทยในยุคโลกาภิวัตน์

กล่าวได้ว่ากวีนิพนธ์เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ ครอบคลุมทั้งการศึกษาและการแสวงหาประสบการณ์ของผู้สร้าง และการกระตุ้นผู้รับให้ศึกษาเรียนรู้ต่อไปอย่างกว้างขวาง กระบวนการทางปัญญาจึงมีคุณค่ายิ่งขึ้น หากผู้รับมีคุณภาพพอที่จะเรียกร่องคุณภาพของงานและผู้สร้างงาน

แนวคิดสำคัญของกวีนิพนธ์ไทยที่จะกล่าวต่อไปนี้ วิเคราะห์และจัดกลุ่มตามน้ำหนักความสำคัญที่สอดคล้องกับความประจักษ์ร่วมกันในหมู่นักคิดและผู้ตื่นตัวในปัญหาของมนุษย์และสังคม

1. คุณค่าของธรรมชาติและ การรับรู้ของมนุษย์

ในกวีนิพนธ์สมัยก่อนธรรมชาติได้แสดงความรับรู้ต่อพฤติกรรมสำคัญของมหาบุรุษ เช่น พระโพธิสัตว์ และมีความห่วงใยทางอารมณ์ร่วมกับมนุษย์ในยามพลัดพรากสูญเสีย โดยเฉพาะในงานประเภทนิราศและนิยาย เห็นชัดว่าเป็นเนื้อหาและกลวิธีที่แสดงความยิ่งใหญ่ของพฤติกรรมและอารมณ์มนุษย์ กลวิธีนี้แสดงความสำคัญในคุณค่าของธรรมชาติและอำนาจของธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับเทพอันเนื่องกับธรรมชาติหรือควบคุมธรรมชาติด้วย เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระพาย และพระอินทร์ เป็นต้น กล่าวได้ว่ามนุษย์ผู้เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาตินี้เองได้สร้างความเคลื่อนไหวปั่นป่วนแก่ธรรมชาติด้วยอำนาจการกระทำความคิด

ของตน เช่น พระปฐมสมโพธิกถา กล่าวถึงแม่พระธรณีบีบมวยผมเพื่อช่วยเหลือพระพุทธรูปเจ้าเมื่อผจญมาร หรือที่ เตภูมิกถา (ไตรภูมิพระร่วง) กล่าวว่า หากผู้ปกครองของรัฐไม่มีคุณธรรมจะเกิดความวิปริตในธรรมชาติจนข้าวยากหมากแพง เป็นต้น

ในกวีนิพนธ์สมัยใหม่ความสำคัญว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ก็ยังปรากฏอยู่และยังได้แสดงว่ามนุษย์อาจเรียนรู้จากธรรมชาติ กล่าวได้ว่าแนวคิดสำคัญอย่างหนึ่งของกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ก็คือ การเข้าถึงความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติด้วยความรับรู้ทางจิตวิญญาณของมนุษย์ ดังที่พจนานันท์ (2533, 66) กล่าวถึง "ผืนเวก" ว่า

"น้ำฝนหยดลงต้องใบไม้ในป่า ดกกลงในแอ่งธาร ก่อเกิดบทเพลงธรรมชาติ ซึ่งบรรเลงประสานด้วยลีลาอันหมดจด มันเป็นบทเพลงบทน้อย เป็นบทกวีเล็กๆ ที่ธรรมชาติโน้มก้าน้ำให้แกดวงใจที่หยั่งลงในความวิเวก"

ความงามของธรรมชาติประจักษ์ได้ด้วยพลังทางจิตของมนุษย์ โดยเฉพาะเมื่อดำรงชีวิตอยู่อย่างสมถะ ครั้งหนึ่งที่ลมหนาวพัดเย็นมา คมขื่นทวนกลับมา "นำโลกกลับสู่ความหนาวเย็น" กวีก็กล่าวว่า "อากาศเยือกเย็น ย่อมโลกทั้งโลกและชีวิตผู้คนให้กลายเป็นบทกวี ทว่าเป็นบทกวีเศร้า เป็นความเศร้าอันงดงามงดงามดังสีเสียดแดงเรื่อๆ ของขอบฟ้า" โลกและชีวิตที่แปรเป็นกวีนิพนธ์บทเศร้าได้บอกกล่าวให้รู้สึกถึงพลังของความรอนและความเยือกเย็นผสมผสานกัน ชีวิตที่เป็นบทกวีเศร้าคือชีวิตที่ให้ความเข้าใจในความหมายอันลึกซึ้งดูงานสร้างสรรค์ของกวี ความโดดเดี่ยวเปล่าเปลี่ยวได้กระตุ้นความปรารถนาในความเอื้ออาทรระหว่างมนุษย์ซึ่งแม้จะดูเหมือนเป็นคนอื่นต่อกันก็เป็นมิตรกันได้ และชีวิตที่ผาสุกก็คือชีวิตที่ไม่ต้องปรนเปรอฟุ้งเฟ้อ ดังที่ผู้แต่งกล่าวต่อมาว่า

"...บางทีเราอาจรู้สึกหนาวในหัวใจ อาจรู้สึกเยือกเย็นหรือหิวโหย เราอาจนั่งลง และสั่งอะไรร้อนๆ มาดื่ม อาจนั่งมองผู้คน que เดินผ่านไปมาและสิ่งต่างๆ รอบๆ ตัว และที่กักเอาเขาเป็นเพื่อน เรามองดูไฟในเตาและรู้สึกอบอุ่นอย่างบอกไม่ถูก อาจรู้สึกที่ไอร้อนกรุ่นจากหม้อก๋วยเตี๋ยว รู้สึกได้ถึงความหมายของอาหารการกิน ซึ่งหล่อเลี้ยงชีวิต" (พจนานันท์, 2533, 7)

วัฒนธรรมหรืออารยธรรมกับการเรียนรู้ในระดับลึกที่จะ "เป็น" อย่างไม่ให้ติดดูเหมือนกำลังจะสูญหายไปจากวิถีชีวิตที่ห่างไกลธรรมชาติ หรือกล่าวให้ตรงว่า มินหนี่จากธรรมชาติ กวีจึงทักท้วงว่า

"เราสอนกันให้มียิ่งกว่าให้เป็น ให้สั่งสมยิ่งกว่าจะให้รู้ ให้จดจำยิ่งกว่าที่จะแลเห็นและรู้สึก การศึกษาและอารยธรรมของมนุษย์ย่อมล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ถ้าไม่ได้ช่วยให้คนค้นลึกลงไปในความเป็นคนของตน เพื่อเติบโตหยั่งรากลึก มิใช่เพื่อพอกพูน แต่เพื่อลดทอนปล่อยวาง และสร้างสรรค์วัฒนธรรมทางจิตวิญญาณขึ้นเพื่อถ่วงดุลกับวัฒนธรรมทางวัตถุ" (พจนานันท์, 2537, 75)

เขาได้ตั้งคำถามว่า

"เราจะรู้สึกอย่างไร หากต้องตื่นขึ้นมาในตอนเช้าวันหนึ่ง เพื่อพบว่า ความสามารถเพียงหนึ่งเดียวที่เราเหลืออยู่คือ การหาเงิน และความใฝ่ฝันเพียงหนึ่งเดียวที่หลงเหลืออยู่ ก็คือ การหาเงินและสั่งสมไว้ให้ได้มากที่สุด นั่นคงเป็นเรื่องน่าเศร้ามากทีเดียว ไม่ว่าเราจะรู้สึกตระหนกหรือภาคภูมิใจกับการค้นพบนี้ก็ตาม เราอาจจะค้นพบต่อไปอีกกว่าเราได้สูญเสียเงินตรา และการใฝ่ฝันไป ได้สูญเสียความรักและจิตใจที่จะแลเห็นถึงความงาม ได้สูญเสียจิตใจไร้เดียงสา และได้สูญเสียความสุขอย่างง่าย ๆ ไปด้วย

ไซโย ยุคสมัยแห่งวัตถุนิยมและความมั่งคั่งซึ่งได้แปรเปลี่ยนมนุษย์ให้กลายเป็นเครื่องจักรหาเงินไปในที่สุด ยุคสมัยซึ่งผู้คนพากันเรียกขานอย่างภาคภูมิใจว่า 'การบรรลุเป้าหมายของพัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจ' " (พจนานันท์, 2537, 48)

วิถีทางเหยี่ยวยาอาการเจ็บป่วยมิให้มนุษย์กลายเป็นสัตว์เศรษฐกิจ เห็นจะมีแต่การกลับไปหาธรรมชาติ นี่คือนวัตกรรมที่สืบมาจากรากฐานวิถีคิดของวัฒนธรรมเดิมที่กวีได้นำมาย้ำและเสริมด้วยปัญญาของตนดังที่ อังคาร กัลยาณพงศ์ กล่าวไว้ในลำนำภูกระดึงว่า "ช้าน้อยมีครุอยู่ทั่วฟ้า" และชี้ว่า "โลกนี้เล่ห์ห้องสมุดใหญ่" ("จากอดีต" ในกวีนิพนธ์) ความรู้ซึ่งมนุษย์หยั่งเห็นจากครุธรรมชาติเป็นความลึกซึ่งถึงระดับ "ปรุทพิพย์ไว้สู่กระแสน้ำ" กวีจึงแนะนำให้

ลับแววดาให้คมกริบ

เพินหยิบปัญญาแก่งกล้า

เรียนภาษาดินน้ำฟ้า

หาปิติชื่นชมรมณีย์

จะพบความหมายชีวิต

อันลิขิตในมิ่งขวัญนี้

ใช้นฤมิตแววซีวี

ที่อมตะชนะความตาย

(อังคาร กัลยาณพงศ์, 2533, 169)

นั่นคือมนุษย์จะสามารถเลือกเพินปัญญาจากภาษาธรรมชาติ และพบความรื่นรมย์และความหมายชีวิตด้วยปัญญา ซึ่งความตายไม่อาจทำลายลงได้ แต่จะต้อง "ลับแววดา" คือ พัฒนาศักยภาพในการเห็นหรือสร้างวิจารณ์ญาณขึ้นเป็นเบื้องต้นเสียก่อน

ดังนั้นมนุษย์ย่อมรอดพ้นจากหายนะ หากรักษาธาตุแห่งความดีงามของตนไว้ได้ ความดีงามนั้นจะพัฒนาแกร่งกล้าขึ้นตั้งแต่วัยเยาว์ ด้วยแรงเสริมของการประสานเข้ากับธรรมชาติ ดังที่ จาง แซ่ตั้ง กล่าวไว้ใน "เปาโบ" ว่า เด็กมีกายที่ผลิบอ่อนอยู่ภายใน และติดต่อกับสื่อสารกับธรรมชาติ "เพื่อให้ตนได้รู้" นั่นคือรู้จักธรรมชาติและธาตุแห่งความดีงาม

ใบอ่อนผลิบในกายลูก

ใบอ่อนเปาโบเรียกหาละอองทองแสงแดด

ให้ทอดฉายมาเพื่อหาเงาร่มเย็นใต้ต้นไม้

ใบอ่อนผลิบในกายลูก

ใบอ่อนเปาโบเรียกหาสายน้ำให้หลังไหลมา

เพื่อให้รู้ต้นทางสายน้ำมาจากไหน

ใบอ่อนผลิบในกายลูก

ใบอ่อนเปาโบเรียกหาหน้าค้ำงบนใบไม้

เพื่อให้รู้ว่าจะมีรุ่งอรุณวันใหม่อีกไหม

(จาง แซ่ตั้ง, 2529, 143)

ที่ว่า "เพื่อให้รู้ว่าจะมีรุ่งอรุณวันใหม่อีกไหม"

อาจตีความได้ว่าการเติบโตของใบอ่อนในกายของลูกเป็นสัญลักษณ์แทนความงอกงามของปัญญาหรือความเข้าใจในกฎธรรมชาติ หรือธรรมะอันดำรงอยู่เป็นปกติ ความ

เข้าใจในธรรมะก็จะให้แสงแก่ชีวิต เช่นเดียวกับรุ่งอรุณอันเป็นเครื่องหมายของการเริ่มฉายแสงของดวงตะวัน

กวีที่เชื่อมั่นในพลังปัญญาของมนุษย์ซึ่งสร้างเสริมได้ด้วยการเรียนรู้ มักเป็นกวีที่เน้นความสำคัญของวัยเด็ก มโนทัศน์ที่เชื่อว่ามนุษย์สืบต่อการเรียนรู้ข้ามชาติภพและมนุษย์มีหน้าที่ต่อสู้กับความโง่เขลาของตนเองปรากฏในบทกวีนิพนธ์ "สุขุมสุคนธชาติ" ของแร่คำ ประโดยคำ (2541, 17) ดังบทประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

ไอ้เนื้อหอมพร้อมเพราเจ้าบุญละเอียด
ใครหนอเจียดบุญให้ใครอุปถัมภ์
ชมพูผิวผ่องนวลชวนหอมประจำ
ประหลาดล้ำเนื้อตัวไม่มัวมอม
ไอ้ละมุนเจ้าบุญตามาจากไหน
พรากสวรรค์ชั้นใดมาให้ถนอม
พลัดดาวสรวงดวงใดมาให้ดอม
มาสู่อ้อมอกโลกตามโชคชะตา
ไอ้ว่าเจ้าเหมือนกับไม่รับรู้
ว่าต้องเติบโตสู้แสวงหา
หากที่จริงคล้ายเจ้ารู้เจ้ารู้มา
คือสู้ความไร้เดียงสาทุกวัน

มนุษย์มีหน้าที่ต่อสู้กับความไร้เดียงสาของตนเอง หมายความว่า การต่อสู้กับความเขลาหรืออวิชชา เป็นกิจของมนุษย์ซึ่งมีเป้าหมายที่จะนำตนไปสู่ความหลุดพ้นจากมายา นี่คือมรดกทางปัญญาจากพุทธศาสนา แร่คำ ประโดยคำ ใช้สัญลักษณ์ม้ามโนมัยเป็นเครื่องหมายของการเดินทางของชีวิตเพื่อสิ่งนี้ เป็นม้ามโนมัยในความหมายตามรูปศัพท์ภาษาบาลีว่า สำเร็จด้วยใจ และสื่อความหมายได้รัดกุมรับกับแก่นความหมายว่าชีวิตเป็นการเดินทางด้วยปัญญาญาณอันมีใจกำหนดและกำกับ แม้จะเป็นทุกข์ก็จำต้องอดทนและดันดันไป ดังบทประพันธ์ว่า

ตริกหมองตรงเดี่ยวเดี่ยวตาย ดังตริกพุ่มพ่าย
หดหูลึกซึ้งคะนิงครวญ
หม่นหมอกอกใจไหวพรวน มโนคือชนวน
ให้หนักต่อเนืองนานา
ประหลาดวูปนิกตริกตรา มโนมัยในอุรา
เดลิตลับแต่ครวคราวครั้งใด

เพียรเพรียกมาประจำห้องใจ คั่นม้ามโนมัย
ล้ำเค็ญแสวงดันคั่นคั่น

(แร่คำ ประโดยคำ, 2541, 96-97)

สำหรับกวี โลกของความจริงและโลกของจินตนาการ อาจเหลื่อมซ้อนกัน กวีบางคนให้ความสำคัญแก่พลังความฝันที่จะเข้าไปสู่ความจริงหรือธรรมะมากเป็นพิเศษ จนอาจปฏิเสธว่า

"ป่าของฉันไม่ใช่ป่า แม่น้ำของเธอไม่ใช่แม่น้ำ
ป่าเขาและแม่น้ำของเราเป็นแดนฝัน" (วัฒน์ วรรณยางกูร, 2535, 6)

ในแนวคิดนี้มนุษย์จะเข้าถึงธรรมชาติได้ด้วยจิตวิญญาณ ดังเขากล่าวว่าเราไม่อาจพบป่าเขาและแม่น้ำแม้ตั้งบ้านเรือนอยู่ชิดใกล้เพียงใด แต่ "เรามาถึงแม่น้ำและป่าเขาได้ ถึงแม้จะไม่ได้อยู่ที่บ้านริมทุ่งราบลุ่ม ไม่ได้อยู่กระท่อมบนเนินเขา ถึงแม้เราจะอยู่ในห้องเช่าแคบๆ อยู่บนบาทวิถี คลาคล่ำผู้คนและฝุ่นควัน หากยังเหลือหัวใจไว้ใฝ่ฝัน" (วัฒน์ วรรณยางกูร, 2535, 6)

เราอาจกล่าวได้ว่าในการค้นหาความจริงจากโลกที่เป็นจริง มนุษย์อาจมองไม่เห็นความจริง หากไร้หัวใจที่รู้สึกและใฝ่ฝัน อาณาจักรแห่งฝันก็เป็นอาณาจักรที่ทำให้เข้าใจความจริงได้ การพิจารณาความจริงด้วยจิตใจชักนำให้เราเอาใจใส่ต่อทุกสิ่ง แม้กระทั่งขอนแก่น "แกร่งกลม บ่มตำนานเหนือธารน้อย" ก็แสดงแก่นสารของความจริงให้ประจักษ์ท่ามกลางความผันแปร

ขอนแก่นเพิ่มริ้วขจร
กลางพายุฝนฟ้าไหม้
ฤดูกาลผันแปรแปรไป
วงในยิ่งแน่นแก่นนาม
แก่นขอนแก่นในเนื้อผู้
เอกอุเกินเย็บเกินหยาม
แกร่งดุจขจางาดบางม
อันครามคมเขี้ยวขบคม

(วัฒน์ วรรณยางกูร, 2535, 40)

2. คุณค่าของวัฒนธรรมและคุณธรรม

แก่นแท้ซึ่งซ่อนอยู่ในความผูกพันเปลี่ยนแปลง อาจเข้าถึงได้ด้วยการรับรู้อย่างพินิจพิจารณา นี่คือนิเวศที่แสดงได้ด้วยวาทกรรมอย่างกวีนิพนธ์ ในเวลาเดียวกันความพินาศของธรรมชาติเพราะน้ำมีอมมนุษย์ก็

เชื่อมโยงกับการผันแปรของคุณธรรมและสถานะของ
มนุษย์ ดังที่ ศักดิ์สิทธิ์ มีสมสืบ กล่าวไว้ใน "นางไม้" ว่า
เมื่อมนุษย์ไร้ศรัทธาในความดีงามและปฏิเสธการดำรง
อยู่ของนางไม้ผู้รักษาป่าจึงกระทำย่ำยีธรรมชาติ ละทิ้ง
ระบบชีวิตที่ผดุงสังคมมาได้ยาวนาน จึงไม่น่าประหลาด
ใจที่มนุษย์สามารถทำลายมนุษย์ด้วยกันเองอย่างเลือด
เย็น ดังบทประพันธ์ว่า

เคยมียืนยืนยงยิ่งใหญ่
เป็นเรือนเกิดแต่มิใช่เรือนตาย
ไอ้ภูมิลำเนากำเนิดกาย
อันปฐาตายายได้อยู่มา
ในป่าพันปี
ต้นไม้ร้อยปี
เขาวามีนางไม้
ไหนหนอนางไม้
พวกเขาไม่เชื่อ
ใจไม่อ่อนแอ
ไม่ลดละไม่รำเรื่อ ไม่รำมือ
ต้นไม้ล้มครืนลง
ร้อยต้นก็ทั้งร้อย
ไม่มีรอรอยนางไม้
ต่อไม้แสนต่อรำให้
นางไม้ไปไหน
นางไม้ไปเป็นกะหรี่
ป่าไม้พันปีโสดเดียว
ต้นไม้หายไปอีกต้น
กะหรี่อีกคนเพิ่มมา

(ศักดิ์สิทธิ์ มีสมสืบ, 2535, 56)

ในขณะที่กระแสความคิดที่มุ่งศึกษาภูมิปัญญา
ชาวบ้านแพร่หลายในหมู่นักวิชาการ "วิญญาณวัฒนธรรม
ชนบท" จะเปลี่ยนแปลงไปเพียงใดหรือไม่ ขึ้นอยู่กับการ
สืบต่อคำสอน อันเป็นการสืบต่อด้านความทรงจำของ
การทำทนายต่อความทุกข์อย่างไม่ย่อท้อด้วยจุดมุ่งหมาย
"เพื่อถักและทอไท" กล่าวได้ว่าการ "พลีชีวิต" ของหญิง
ชนบทผู้เป็นแม่เพื่อคงความเป็นไทจากความชั่ว ก็คือ
การสร้าง ความหมายของชีวิต "งานชีวิต" ของแม่จึงมี

ค่าเหนือเงินตราและการ "ซื้อขาย" ดังบทประพันธ์ "ไหม
แท้ที่แม่ทอ" ของ ไพวรินทร์ ขาวงาม (2538, 54-55)
กล่าวว่า

สื่อวิญญาณผ่านมือสู่เส้นไหม
ทอเส้นใยแต่ละเส้นเป็นเนื้อผ้า
ดินที่ใช้กระดูกก็คือชีวิต
มือที่คว่ำกระสวยวาดคือชีวิต
ผ้าจะผ้าผืนใหม่แม่ให้ลูก
รักพันผูกทุกใยไหมวิจิตร
ใยไหมโยงใจแม่เนรมิต
ไหมอุทิศ แม้กัทอ ต่อตำนาน

และมือนี่ที่บันดาลงานชีวิต
มิเคยคิดค่าแรงแข่งซื้อขาย
ยังถักทอ ทรมายังทำทนาย
ยังมั่นหมายผ้าไหมผืนใหม่มา

และสอนเจ้าลูกชายให้ทรงนง
รักงานก็ของจงทำงานหนัก
ด้วยละเอียดอ่อนในเยื่อใยรัก
พลีชีวิตเพื่อถักและทอไท

กล่าวได้ว่ารากฐานอันยิ่งใหญ่ของคุณธรรม
ในสังคมไทยคือชนบท เมื่อพิจารณาย้อนไปที่บท "นางไม้"
สิ่งที่น่าตระหนกก็คือรากฐานนี้กำลังสั่นคลอน หรือไม่
สามารถสื่อสารกับคนรุ่นใหม่ซึ่งกำลังตื่นเตนกับความ
"เจริญ" ของวิถีชีวิตแบบใหม่ เมื่อคนชนบทเลิกถือผี ซึ่ง
เท่ากับละทิ้งคุณธรรมของสังคม กลไกการควบคุมสังคม
ทางจริยธรรมก็ลดหย่อนลง การ "พลีชีวิตเพื่อถักและ
ทอไท" อาจกลายเป็นตำนานที่ไร้ผู้สืบต่อ

ในระบบเศรษฐกิจที่ชนบทเป็นเมืองขึ้นของ
เมือง คนชนบทไม่อาจมีชีวิตอยู่อย่างผาสุกดังภาพเดิม ๆ
ในนวนิยายสมัยก่อนอีกต่อไป แม้คนที่ยังไม่สับสนว่า
อะไรดีอะไรชั่วก็ยังไม่อาจใช้คำสอนและคุณธรรมนำพา
ตัวให้รอดจากอันตรายได้ โดยเฉพาะเมื่อต้องมาเผชิญ
กับความเลวร้ายในระบบใหม่ ม้าก้านกล้วยซึ่งสร้าง
ความฝันให้ลูกผู้ชายผจญภัยไปในโลกกว้างด้วยความดีงาม

(เพื่อปราบยักษ์มาร) ก็ต้องมาพ่ายแพ้ต่อ "ยักษ์ทฤษฎุค" และ "ถูกกักด้วยจักรกลกลางนคร" ดังที่ ไพวรินทร์ ขาวงาม (2538, 23) กล่าวว่า

นานแสนนานกับการแสวงหา
เห็นแต่ม้าเพื่อนใจยิ่งไร้สุข
ยิ่งอ่อนแอแพ้ยักษ์ทฤษฎุค
ยิ่งไพร่ก็รบรุกอยู่รอบกาย

ม้าและปืนของพ่อที่ต่อสู้
คงจะเฉาก่อนจะรู้ซึ่งความหมาย
เข็ดน้ำตาที่ขอบตา-ลูกผู้ชาย
หรือจะถึงคราวพ่ายต้องอายคน

เคยมือพ่อต่อฟันให้ฟันฝ่า
เคยฟันข้าเดิมเข้มให้เต็มขัน
เคยทะเลงควมมักกล้าประจัญ
มาถูกกักด้วยจักรกลกลางนคร

คำร้องทุกข์ที่เผยแพร่แทนผู้คนที่ทุกข์ของผู้สร้างวรรณศิลป์ แม้ไม่ได้ชี้ทางออกแต่หากกระทบอารมณ์แรงพอที่จะเตือนสติเรา ว่าสังคมกำลังมีปัญหาที่สั่นคลอนสถานะของความเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นจุดเริ่มต้นของการแผ่ความสำนึกเพื่อแก้ปัญหา ซึ่งไม่น่าจะกระทำได้ด้วย "การสะท้อนความจริง" แต่เพียงอย่างเดียว

3. สำนึกทางสังคมและคุณค่าของความเป็นมนุษย์

ในขณะที่คนหนุ่มสาวได้สูญเสียความหวังและความเชื่อที่เรียกว่าอุดมการณ์ที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ระบบที่เป็นธรรม เขาก็ยังคงพบว่าปัญหาไม่ได้สิ้นสุดลงความเจ็บช้ำเพราะความล้มเหลวในการต่อสู้ทางการเมือง ช่วงหลังจากเหตุการณ์เดือนตุลาคม 2519 อาจทำให้รู้สึกหรือต้องยอมรับความจริงว่าปัญหาสังคมไม่ใช่สิ่งที่จะแก้ไขได้ด้วยสูตรตายตัว คุณค่าของการค้นพบนี้อาจจะอยู่ที่ความเข้าใจว่าปัญหาสังคมกับปัญหาของความเป็นมนุษย์ หรือปัญหาภายในตัวตนของปัจเจกบุคคลนั้น ไม่อาจแยกขาดจากกันหรือต่างกันโดยสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมเพื่อชีวิตที่ขาดความเข้าใจชีวิตย่อมจะไร้พลังทางวรรณศิลป์ที่จะปลุกสำนึกได้ กล่าวได้ว่าในที่สุดแล้ว

ความเชื่อมั่นในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ก็ยังเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับความสำนึกทางสังคม น่าสนใจว่าถ้าวรรณกรรมของเราหลายคนได้ชี้ว่าหนึ่งในคุณธรรมสำคัญที่จักเป็นปัจจัยของการสร้างสรรค์คืออย่างอุทิศตน ก็คือความรัก ดังที่ คมทวน คันธนู (2539, 74) กล่าวไว้ในบทประพันธ์ รุ่งสายอันรายสรวง ว่า "รักเป็นเรื่องเบื้องต้นการแบกรับ" และแม้รู้ว่าภาวะที่ไร้รักเป็นสิ่งที่น่าวิตกแต่ก็วิถียังมีความหวังให้มนุษย์มีรักไว้หยุดยั้งการเคลื่อนไหวของสงคราม

ขอรักนั้นบันในหัวใจมนุษย์
เพื่อหลุดจากหลิบนันท์บิลสลัว
หยุดสงครามลามเคลื่อนคร่ำเรื้อนคร่ำ
ภายใต้รั้วแห่งรักล้อมบักเรียง

(คมทวน คันธนู, 2539, 63)

น่าสังเกตว่าผู้แต่งใช้คำว่า "รัก" ในความหมายของความผูกพันและความปรารถนาดีระหว่างบุคคล เขายังเห็นว่ารักเป็นที่มาของความฝันที่จะสร้างสรรค์ความดีงาม หากขาดรัก ความสัมพันธ์ก็อาจแปรเป็นการประทุษร้าย ดังกล่าวว่า "ถ้าต่างไว้ในรักก็จักไร้ แรงฝึกไฟไร้แฝงซึ่งแรงฝัน พราสัมพันธ์อันแผ้วแพรศแพรพรรณต่างลงทัณฑ์ลงถ้อยจ้องคอยแทง" (คมทวน คันธนู, 2539, 61)

อย่างไรก็ตาม ด้วยความเข้าใจว่าความทุกข์ดีชั่วของโลกกำหนดด้วยมนุษย์ ก็อาจเลือกการตั้งคำถามเพื่อให้ร่วมกันคิด ให้เล็งเห็นว่า "มนุษย์ฉีกค่ามนุษย์" หากตระหนักว่ามนุษย์เป็นผู้สร้างสังคม มนุษย์จะยอมถูกสถาปด้วยอำนาจลึกลับให้สยบต่อโลกอันชั่วร้ายหยาบซำที่เดียวหรือ

ถ้าเราคือสัตว์ถูกสถาป
จำยอมโลกหยาบบาปบ้า
เปลี่ยวเหงาเปล่ากลวงดวงตา
ท่องปาราดรีชีวิต

ถ้ารักไว้ในใจคน
ถ้าคนหาญทนมืดถ้อย
คนลั่นร้องขอรอย
โคมवलหนึ่งน้อยส่องนำ

(ประกาย ปรัชญา, 2530, 76)

โคมหรือแสงแห่งทางรอดนั้นคงต้องจุดขึ้นภายใน ดังนั้น แทนที่จะเฝ้าแต่ "ร่องซอระคอย" ก็ต้องเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมของตนเอง จึงกล่าวได้ว่า

โคมใจใจใครไม่จุด
ดินใครไม่หยุดเหยียบย่ำ
มือใครไม่คลายเมือกครว้า
โลกยิ่งตึกดำดิ่งลึก

คนมีอาจเหมือนเศษหิน
ร้าวซากรายสิ้นสูญค่า
คนมีอาจมีชีวา
โดยสิ้นศรัทธาในรัก

(ประกาย ปรัชญา, 2530, 77)

นั่นคือมนุษย์จะยอมเป็นสัตว์ถูกสถาปนาหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับ ความหยิ่งในความเป็นมนุษย์และความศรัทธาในรักว่าเป็น เครื่องหมายของความเป็นชีวิตหรือความมีคุณค่าของ ชีวิตนั่นเอง ดังนั้นแม้ในยามที่ตกอยู่ในห้วงทุกข์ เราก็ อาจยังมีความหวังในน้ำใจของคนด้วยกัน ดัง โกลสล

กลมกล่อม (2542, 67) กล่าวใน "ทุกข์ราษฎร์" ว่า
เสียงร่ำเสียงราษฎร์ให้ ทุกเรือน
อกแผ่นดินสะเทือน ท้าย้า
หอนแสงแห่งดาวเดือน เมืองมืด
มองแห่งใดเห็นน้ำ ย่อมน้ำตาไหล

น้ำใจปรายหลังฟ้า เป็นฝน
พลิกแผ่นดินอกชล ขึ้นหน้า
พลิกแล้งผอนทุกข์คน ควรสุข
มองแห่งใดเห็นหล้า ย่อมหล้าเลอสอนอง

กลวิธีทางภาษาที่เห็นชัดว่าสืบแบบจากวรรณคดีโบราณคือ ลิลิตพระลอ ได้ปรับให้เป็นประโยชน์ ต่อเนื้อหาที่แสดงความยิ่งใหญ่ของน้ำใจที่ "พลิก" ผัน ความทุกข์ร้ายให้กลายเป็นสุขสันต์ กวีอาจได้รับคำถาม จากคนทั่วไปว่าผันเกินไปหรือเปล่า แต่กวีก็อาจตอบ ได้ว่าการสัมผัสกับความจริงในประสบการณ์ของเขาให้ ความมั่นใจได้ว่ามนุษย์มีสัญชาตญาณสองด้านที่ต่อสู้กัน เสมอ สิ่งสำคัญคือ เราจะเลือกผดุงด้านใด ความเชื่อมั่น ในสัญชาตญาณใฝ่ดีของมนุษย์ยังเป็นที่มาของความเชื่อ

วาระบอบการปกครองที่ยืนอยู่บนพื้นของความชอบธรรม จะดำรงอยู่ดังที่ จิระนันท์ พิตรปรีชา (อ้างถึงใน เจตนา นาควัชระ, 2536-2537, 135) กล่าวไว้ใน "ฝนแรก" ที่ แต่งขึ้นหลังเหตุการณ์ "พฤษภาทมิฬ" 2535 ว่า

บาดแผลของแผ่นดิน
มิรู้สิ้นเมื่อวันใด
อำนาจทมิฬใคร
ทะมึนฆ่าประชาชน
เลือดสัจจะสับสนาย
ความตายจะปลุกคน
วิญญาณจะทานทน
พิทักษ์เทอดประชาธรรม

เมื่อวิกกล่าวต่อไปว่า "ฝนแรกแทรกดินหาย ฝากความหมายความทรงจำ ฝากดินให้ชุ่มดำ เลี้ยงพืช กล้าประชาธิปไตย" ก็หมายความว่า เมื่อประชาชนรับรู้ คุณค่าของการอุทิศชีวิตของวีรชน ผู้นำทางสังคมในจิต วิญญาณของเขาก็จะอุดมสมบูรณ์เป็นสำนึกของแผ่นดิน และสำนึกเช่นนี้ของแผ่นดินจะบำรุงเลี้ยงระบอบการ ปกครองอันเป็น "ประชาธรรม" ให้เติบโตใหญ่ ไม่ว่าจะ "บาดแผล" จะฝากรอยไว้ยาวนานเพียงใด

อย่างไรก็ตาม เมื่อสังคมมีระบบอันซับซ้อน "จำเลย" ผู้ถูกกล่าวหาอาจไม่ใช่บุคคล หรือชนชั้นใด ชนชั้นหนึ่งอย่างตายตัวอย่างที่เข้าใจกันในยุคความตื่นตัว ทางการเมือง การกล่าวโจมตีระบบสังคมอาจปรากฏ ด้วยท่วงทำนองและลีลาของบทกวีที่เคยใช้เพื่อการต่อสู้ ทางชนชั้น

โลกาภิวัตน์ยุค รวมคนทุกข์ลูกต่อตี
ชีพมีมีเคยมี ก็จะทำจนถึงชีพตน
คือคนใช้เครื่องจักร ยิ่งประจักษ์ยิ่งทานทน
เป็นคนต้องคือคน ทุนนิยมอย่าบิดเบือน
ฟ้ามัวสลัวหม่น ใจคนกล้าหรือฝ่าเฟือน
เมื่อสู้จักเดือน ว่ามีเหมือนแม้นอันใด
(มนตรี ศรีรงค์, 2541, 25)

การต่อสู้กับระบบทุนนิยมในความผันผวนของ โลกาภิวัตน์ดูเป็นงานที่หนักหนาสาหัส โดยเฉพาะเมื่อ

ชนชั้นกลางดูจะมีเสียงดังยิ่งกว่าพวกอื่น ความเป็นธรรมของสังคมจึงหย่อนความสำคัญไป เมื่อยังพะวงกันถึงความเฟื่องฟูทางเศรษฐกิจที่จะกลับคืนมา และการต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ก็ยังคงดำเนินไปอย่างดุเดือดและแน่นอนว่าไร้หัวใจ

นี่หมายความว่า หน้าที่ของกวีที่จะสร้างความสำนึกทางสังคมยิ่งจะจำเป็นมากขึ้น หน้าที่ของการเพียรหาความอ่อนไหวในใจของผู้คนให้ยื่นหยัดต่อสู้กับความเห็นแก่ตัว ย่อมต้องดำรงอยู่เป็นภารกิจสำคัญของกวีนิพนธ์ แน่หนอย่อมต้องประกอบด้วยสารทางปัญญาที่เสริมวิจารณ์ญาณให้แยกแยะความเป็นแก่นสารและไม่เป็นแก่นสารออกจากกันให้ได้ด้วย และความเชื่อมั่นในพลังของคนเล็กๆ ย่อมจะยังจำเป็นเสมอ ภาษาความเรียงในบทกวีถ้าใช้ให้เหมาะเจาะอาจปลุกใจได้

ร้องเพลงเถิดที่รัก ถ้าเธออยากร้องเพลง
แต่ถึงเวลาแล้วที่บทเพลงจะต้องเปลี่ยนสู่บทใหม่
ฤดูกาลที่ผ่านมาช่างวิหิงโยแห่งแล้ง
โลกต้องแทนที่สีแดงด้วยเขียวสะพรั่งของต้นไม้

มันต้องเริ่มที่เธอ เริ่มที่ฉัน
เริ่มที่การประสานเสียงกันเพื่อให้เสียงที่แตกต่าง
แสวงหาทุกแสงแห่งความรู้อยู่
เปิดตาเปิดหู เปลี่ยนขยชะลูกที่สาม

มันต้องเริ่มที่เธอ เริ่มที่ฉัน
เราไม่อาจฝากใครฝัน...นอกจากลงมือทำ

(อุทัยวรรณ เจริญวัย, 2541, 81-82)

ลงท้าย

งานเขียนที่ประมวลและเลือกคัดมานี้มิใช่งานที่จะกล่าวได้ว่าดีที่สุดหรือเป็นเลิศ บางชิ้นอาจด้อยวรรณศิลป์จนไม่ทนทานต่อเวลา แต่ก็คงพอแสดงความเชื่อมั่นในคุณค่าของมนุษย์ไม่ได้หมดไปหรือแม้แต่จิตจางลง ความเชื่อมั่นดังกล่าวเป็นที่มาของสำนึกขบถอันอาจเตือนอารมณ์และความคิดของสังคมให้ตรวจสอบตัวเอง แต่ทั้งนี้ ผู้ที่ปรารถนาจะได้รับคำเรียกขานว่ากวีคงจะต้องทำงานหนักขึ้น อ่านมากขึ้น ศึกษาให้มากขึ้น ครุ่นคิดให้มากขึ้น การวิเคราะห์ที่เสนอมานี้บังชี้ว่า

วรรณคดีมิได้เป็นเพียงเครื่องสะท้อนชีวิต หากเป็นความพยายามจะเข้าใจชีวิตและเหนี่ยวโน้มน้าวใจผู้อื่นให้เดินไปในทิศทางอันเล็งเห็นแล้วสำหรับคุณค่าของความเป็นมนุษย์ แม้กระนั้นผู้สร้างวรรณศิลป์คงต้องรับฟังคำท้วงติงว่า นักเขียนปัจจุบันยังขาดทัศนคติอันชัดเจนที่มีต่อโลก และนักเขียนจำนวนมากยังทำงานโดยไม่เข้าใจว่า "งานวรรณกรรมเป็นงานสร้างสรรค์...ต้องสร้าง ไม่ใช่ก๊อปปี้ (เพราะ) งานก๊อปปี้ไม่ใช่งานศิลปะ จึงจำต้องสร้างสรรค์ขึ้นมา นักเขียนต้องกล้า" (ลาว คำหอม, 2536, 40) และในบรรดาความกล้าที่พึงมีย่อมจะขาดความกล้าที่จะตรวจสอบตัวเองไปเสียไม่ได้ วัฒนธรรมการวิจารณ์ย่อมจำเป็นสำหรับผู้ปรารถนาความงอกงามของงานสร้างสรรค์แขนงนี้ไม่น้อยไปกว่าแขนงอื่น

ไม่ว่ากวีนิพนธ์จะสร้างขึ้นมากด้วยความรู้ตัวว่าเพื่อตอบสนองสิ่งใดหรือไม่ เราน่าจะคำนึงว่า "ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับชีวิตเป็นความสัมพันธ์ที่เสริมสร้างปัญญา" (เจตนา นาควัชระ, 2521, 1) การเสริมสร้างนั้นย่อมกินความทั้งปัญญาของผู้สร้างและผู้รับซึ่งจะมีปฏิสัมพันธ์กันในบริบทของสังคมและข้ามพันกาลเวลาไปในอนาคต ภารกิจของผู้สอนวรรณคดีน่าจะเป็นการสร้างประสิทธิภาพและคุณภาพของการอ่านเพื่อเราจะได้มีผู้รับสารที่มีคุณภาพและได้รับคุณค่าของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับชีวิตให้สมกับที่เรามิได้เป็นสัตว์ที่ถูกสาป ดังที่กวีผู้เอาจริงเอาจังของเราได้พร่ำบอกมาแล้ว ครูอาจารย์น่าจะได้เป็นผู้นำการอภิปรายในชั้นเรียนอย่างมีชีวิตชีวาว่าอะไรคือสิ่งสำคัญกว่ากัน ระหว่างการวิ่งตามโลกกับการเรียนโลกอย่างรู้เท่าทัน การเรียนวรรณคดีเพียงเพื่อ "เอาคะแนน" หรือ "จบการศึกษา" หรือ "แก๊งค์สอบเอ็นเอช" น่าจะถูกกำจัดไปได้แล้วเพื่อทางสู่ความอยู่รอดของบ้านเมืองของเราทุกคน

เอกสารอ้างอิง

- กมล กมลตระกูล. (2541). การครอบงำโลก: วิกฤตเศรษฐกิจและทางรอด. กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร.
โกศล กลมกล่อม. (2542). เงียบสะท้อน (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ดับเบิ้ลนายน์พริ้นติ้ง.
คมทวน คันธนู (นามแฝง). (2539). รุ่งสายอันรายสรวง. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่.

- จันทนา ฟองทะเล (นามแฝง). (2540). สัจความจริง. อาทิตย์, 20, 46.
- จ่าง แซ่ตั้ง. (2529). วันใหม่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วันใหม่.
- เจตนา นาควัชระ. (2521). ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. กรุงเทพฯ: ดวงกลม.
- เจตนา นาควัชระ. (2532). แนวทางการสร้างประวัติวรรณคดี. เพื่อความอยู่รอดของมนุษยศาสตร์ (หน้า 295-338). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เจตนา นาควัชระ. (2536-2537). วรรณกรรมในชีวิตไทย. อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 1-2, 16.
- ทัศนีย์ ลินสกุล. (2534). ทฤษฎีนิพนธ์สันสกฤต. วารสาร อักษรศาสตร์, มกราคม-มิถุนายน, 17.
- นราธิปพงศ์ประพันธ์, กรมหมื่น. (2514). วิทยาวรรณกรรม. กรุงเทพฯ: แพร่วิทยา.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2541, 27 พฤศจิกายน). โดนกันทั่ว. มติชน, 6.
- ประกาย ปรัชญา (นามแฝง). (2530). สวนดอกเมฆ. กรุงเทพฯ: คำเฉลียว.
- พจนา จันทรสันติ. (2533). ลินหอม. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สารสิน.
- พจนา จันทรสันติ. (2537). เสียงเพรียกจากดวงใจ. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์.
- ไพโรรินทร์ ขาวงาม. (2538). ม้าก้านกล้วย. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์.
- มนตรี ศรีรงค์. (2541). ดอกฝัน. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์.
- ยุค ศรีอาริยะ (นามแฝง). (2542 ก). ทฤษฎี Chaos กับ ความตายของทุนนิยม (1). มติชนสุดสัปดาห์, 963, 17.
- ยุค ศรีอาริยะ (นามแฝง). (2542 ข). ทฤษฎี Chaos กับ ความตายของทุนนิยม (4). มติชนสุดสัปดาห์, 966, 40.
- แรคำ ประโดยคำ (นามแฝง). (2541). ในเวลา. กรุงเทพฯ: รูปจันทร์.
- ลาว คำหอม (นามแฝง). (2536, สิงหาคม). ลาว คำหอม. ไรเตอร์, 40.
- วัฒน์ วรलयงกูร. (นามแฝง). (2535). เงามไฉไลยสรวง. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สารสิน.
- ศักดิ์สิริ มีสมสืบ (นามแฝง). (2535). มือนั้นสีขาว (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ยามหนังสือ.
- เสน่ห์ จามริก. (2537). แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย: บทวิเคราะห์เบื้องต้น (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อังคาร กัลยาณพงศ์. (2533). ทฤษฎีนิพนธ์ (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: ศยาม.
- อุทัยวรรณ เจริญวัย. (2541). กาลกนิณีลึกลับ. กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์สมาพันธ์จำกัด.
- เอกวิทย์ ณ กลาง. (2536). พลวัตของสังคม-วัฒนธรรมไทย: ความอยู่รอดหรือหายนะ. ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรัศักร วัลลิโภดม, เอกวิทย์ ณ กลาง (บรรณาธิการ), มองอนาคต. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- Wellek, Rene, & Warren, Austin. (1970). *Theory of literature*. San Diego: Harcourt Brace Govanovich Publishers.